

Отримана 25.05.2024

Прорецензована: 30.05.2024

Прийнята до друку: 10.06.2024

Електронна адреса: pavlusiv.lvet@gmail.com,

halyna.o.popadynets@lpnu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2024-26-72-76

Павлусів Н., Попадинець Г. Роман Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону»: художній образ гендерної проблематики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 26. С. 72–76.

УДК: 821.161.2-31:14

Надія Павлусів, Галина Попадинець**РОМАН Н. ГУРНИЦЬКОЇ «МЕЛОДІЯ КАВИ У ТОНАЛЬНОСТІ КАРДАМОНУ»:
ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ**

У статті розглянуто гендерні відносини у сучасному українському суспільстві крізь призму соціально-філософського аналізу феноменів масової культури. За об'єкт дослідження обрано роман Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону». Обґрунтовано положення про цей роман як твір постмодерної літератури, стилізований під літературу доби романтизму. Виявлено та схарактеризовано основні образи гендерних явищ, котрі зустрічаються в романі. Смісл та інтерпретація гендерних явищ визначені як характерні для постмодерної літератури, попри вдалу романтичну імітацію. Соціокультурне функціонування роману описане в межах більш широкого контексту гендерних трансформацій сучасного українського суспільства, пов'язаних з ратифікацією Стамбульської конвенції.

На основі поняття «гендеру», наведеного у Конвенції, проаналізовано значення та прояви цієї сторони людської особистості та індивідуальності в інтерпретації авторки роману. Обґрунтовано висновок про відповідність образів «гендера» у романі стандартам сучасного постмодерного суспільства. Особливістю культурних стереотипів сучасного українського суспільства є виховання багатьох поколінь на творах романтичної літератури, внаслідок чого засвоєння нових смислів постмодерної літератури виявляється найбільш ефективним в разі імітації нею основних рис літератури романтизму.

Аналізований роман за жанром та літературним напрямком є цілком сучасним твором постмодерної літератури. Однак авторці вдалося майстерно зімітувати літературні традиції доби романтизму, актуалізувати ностальгічні ремінісценції у читачів, вихованих на літературній класиці XIX ст. Цим, як видається, пояснюється популярність цього роману у сучасного читача.

Ключові слова: соціально-філософський аналіз, культурологія, гендер, романтизм, теорія літератури, масова культура, постмодернізм.

Nadiya Pavlusiv, Halyna Popadynets**N. HURNYTSKA'S NOVEL «COFFEE MELODY IN THE TONATION OF CARDAMON»:
AN ARTISTIC IMAGE OF GENDER PROBLEMS**

The article examines gender relations in modern Ukrainian society through the prism of socio-philosophical analysis of mass culture phenomena. The novel by N. Gurnytska "Melody of coffee in the tonality of cardamom" was chosen as the object of the study. The statement about this novel as a work of postmodern literature, stylized as the literature of the era of romanticism, is substantiated. The main images of gender phenomena found in the novel are identified and characterized. The meaning and interpretation of gender phenomena are defined as characteristic of postmodern literature, despite the successful romantic imitation. The socio-cultural functioning of the novel is described within the broader context of gender transformations of modern Ukrainian society associated with the ratification of the Istanbul Convention.

Based on the concept of "gender" given in the Convention, the meaning and manifestations of this side of the human personality and individuality in the interpretation of the author of the novel are analyzed. The conclusion about the correspondence of the images of "gender" in the novel to the standards of modern postmodern society is substantiated. A feature of the cultural stereotypes of modern Ukrainian society is the upbringing of many generations on the works of romantic literature, as a result of which the assimilation of new meanings of postmodern literature turns out to be most effective in the case of imitation of the main features of romantic literature.

The analyzed novel by genre and literary direction is a completely modern work of postmodern literature. However, the author managed to skillfully imitate the literary traditions of the era of romanticism, to actualize the nostalgic reminiscences of readers brought up on the literary classics of the 19th century. This, it seems, explains the popularity of this novel among modern readers.

Key words: socio-philosophical analysis, cultural studies, gender, romanticism, literary theory, mass culture, postmodernism.

Постановка проблеми. Сприйняті суспільством твори художньої літератури позначають певні соціальні та ідеологічні тенденції, виразниками яких вони є. Роман Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону» та його екранізація стали в українському суспільстві культурними символами існуючих гендерних практик та їх трансформації. Така колекція художньо-літературної творчості та соціальних процесів, найрезонанснішим з яких є ратифікація Україною Стамбульської конвенції у червні 2022 року, є не випадковою. Отже, існують підстави для проведення філософського аналізу зазначеного твору художньої літератури на предмет виявлення концептуальних ідей, покладених в його основу.

Актуальність дослідження. Художня література є одним з традиційних об'єктів філософського дискурсу. Філософському осмисленню цієї форми духовної культури присвячені роботи В. Агеєвої [1], О. Забужко [3], Л. Курченко [5], С. Павличко [6], Б. Савчука [8], Р. Семківа [9] та ін. Філософсько-правові погляди західноукраїнських письменників за матеріалами їх творів досліджені Н. Павлусів у дисертаційній роботі [7] за результатами якої опублікована монографія.

Пропонована стаття є однією з перших спроб філософського дослідження роману Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону». Художня реконструкція гендерних відносин у суспільстві Галичини, здійснена Н. Гурницькою, цілком вписується у контекст історії фемінізму в Україні. Однак ми спробуємо поглибити семантичний дискурс, аналізуючи імітацію романтичної літератури у площині філософії постмодерну.

Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати філософські положення про здатність аналізованого твору художньої літератури закріплювати та пропагувати ідеї гендерних трансформацій сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, цінність людських почуттів, емоцій, переживань, сукупність яких формує людську індивідуальність, найбільш повно концептуалізована у філософії доби романтизму, напрацювання якої продовжують чинити вплив і на поступ сучасного суспільства. Ця тенденція, пролунавши гучним відлунням у постмодернізмі, котрий довів її до крайніх гротескних форм, набула утилітарного, більш поміркованого забарвлення у добу постмодерну. Моменти реалізованості особистого щастя в аналізованому романі зближують його з цим світовідчуттям, цілком відповідаючи очікуванням читача. Одна смерть Адама, після того як сенси особистого щастя були реалізовані, цілком відповідає тональності романтичної літератури, філософія якої проголошує принципову неможливість звершення повноти людського у мінливому та жорстокому світі реально-го життя.

У шлюбі особисте і соціальне нерозривно поєднане, внаслідок чого виникає ціла барва колізій, описаних у творах класичної літератури, як і в досліджуваному нами романі: «Отримали різне виховання, сповідали різну віру, не пасували одне одному за походженням, вихованням, статками» [2, с. 30].

Соціальне походження та ставлення батьків до шлюбу завжди були важливими чинниками життя молоді сім'ї: «Батьки категорично заборонили їй бачитися з ним. Родина Адама взагалі слухати не хотіла про таку невістку, але він з'явився і таки домігся свого... взяв із Дарою шлюб» [2, с. 30].

Інерція соціальних відносин, соціальне становище, світські умовності – це та сторона особистої екзистенції, котра у літературі, особливо доби романтизму, протиставлялися емоційному внутрішньому світу людської індивідуальності: «Невже він міг заради кохання злегковажити становищем, маєтками та прихильністю родини?» [2, с. 33].

У когнітивному вимірі йдеться про ідею самостійності внутрішнього світу людини стосовно зовнішньої онтології її буття.

Починаючи зі сплеску неймовірної популярності «Метаморфоз» Овідія у XII столітті, котре іноді так і називають «століттям Овідія», переосмислення цінності емоційних переживань окремої людини – стало магістральним напрямком європейської літератури та філософії: у філософських працях Уільяма Оккама, крізь все Відродження, у своєрідній, але не менш індивідуалістичній теології Реформації. Ця тенденція посилювалася і виявлялася у великій кількості відгалужень, досягнувши свого піку у романтичній літературі та суб'єктивістській філософії Й. Фіхте, А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.

Ми впевнено визначаємо роман Н. Гурницької як «постмодерний», оскільки така гра чи маніпуляція семантичними контекстами, символічними формами різних літературних стилів, жанрів та напрямків якраз і становить визначальну рису постмодерної літератури.

Художній метод, застосований Н. Гурницькою, можна розглядати у контексті «жіночих досліджень», котрі свого часу слугували засновником виникнення та формування теорії гендеру.

Ідея боротьби окремо взятої людини за своє особисте, сімейне, соціальне щастя у найбільш категоричній формі сьогодні формується у гендерній ідеології, гендерних стандартах та гендерних практиках передових сучасних суспільств.

Гендерність як філософська категорія відображає цю крайність в індивідуалізації людини на противагу тим філософським течіям, котрі, як наприклад, вульгарний марксизм, прагнули звести людину до знеособленого суб'єкта виробничих відносин.

Реальний історичний контекст, в якому роман Н. Гурницької набув популярності, був екранізований і став повноцінним феноменом масової культури. Це період після Революції Гідності, переддень повномасштабної війни, вже під час якої Україною було ратифіковано Стамбульську конвенцію (червень 2022), що позначило важливий етап гендерних трансформацій українського суспільства [4].

Перенесення дій роману у соціально-історичний контекст епохи Оноре де Бальзака не заперечує, а навпаки, підкреслює його спрямованість на вираження закріплення та реалізацію постмодерних цінностей та стереотипів, і людина може, здатна і повинна використовувати обставини свого соціального життя для досягнення особистого щастя і, у разі потреби, діяти всупереч цим обставинам. Особисте щастя сприймається не як прояв егоїзму, а як мотив і мета, котрі надають сенс людській екзистенції на індивідуальному та колективному рівнях. Суспільства, які культивують колективістські цінності, зневажливо ставляться до гендерних прав і свобод, сьогодні зараховують до архаїчних, тобто тих, що стоять на узбіччі поступу людської цивілізації.

Людина у пошуках щастя і гармонії в особистому житті стикається зі спротивом соціального середовища, котрий доводиться долати: «Понад усе хотів би відмежувати від сторонніх цю нову реальність і це від усіх вкрадене щастя, проте особливих ілюзій щодо цього не мав. Ще ніхто не зумів переінакшити ставлення до такого зв'язку» [2, с. 118].

Осягнення особистого щастя нерозривно пов'язане з подоланням внутрішньої самотності, відчуження людини від себе самої і від світу. Людина прагне відкритися, довіритися комусь, шукаючи таке ж ставлення до себе з боку іншої людини: «Здається, ще ніхто не вірив йому так щиро і так беззаперечно, як вона» [2, с. 121].

Шлюб як соціальна форма співжиття чоловіка і жінки часто вступає у суперечність з психологічними, емоційними, фізіологічними сторонами людської особистості, тому починаються пошуки виходу з нестерпної ситуації, людина усамітнюється або, навпаки, починає шукати щастя у стосунках поза шлюбом: «Добре, все ж таки, що Адам живе в сепарації зі своєю дружиною – вона не переїматиметься тим, що у її чоловіка є коханка» [2, с. 127].

Прийнято вважати, що людське щастя – феномен, внутрішньо суперечливий сам у собі, шукаючи гармонію, важко не піддатися спокусі чи інерції, продовжити цей пошук поза будь-які можливі чи раціональні рамки: «Яка все-таки людина дивна істота – майже ніколи не почуватиметься абсолютно задоволеною тим, що має» [2, с. 130].

Для розв'язання подружніх криз у шлюбі в законодавстві багатьох європейських країн (і не тільки) існував та й продовжує існувати сьогодні інститут роздільного проживання подружжя (сепарація): «Я могла відразу замешкати з вами. Все одно ви живете в сепарації з дружиною» [2, с. 156].

Відчуття родини у традиційному суспільстві завжди сприймалося як невід'ємний атрибут людської екзистенції, одна з передумов ідентичності (самоідентифікації) людської особистості, а втрата родини чи переживання цієї втрати як руйнування особистості та її суб'єктивного світу: «...втратити родину – це зовсім не легко. Це як втрата часточки власного життя або спогадів» [2, с. 161].

Позбавлення можливості реалізувати себе як особистість або знайти особисте щастя у визначених соціальних чи моральних формах, людина опиняється у стані моральної невизначеності, котра розв'язується у формах релігійних практик: «...грішне, таємне, таке, про яке не можна нікому розповідати, обов'язково треба визнати своєю провинною перед Богом, покаятися перед смертю» [2, с. 164].

На відміну від постмодерного суспільства, у традиційному суспільстві соціальні статуси визначали гендерні можливості та перспективи людини: «Їй би народитися у шляхетній родині, і вона могла б позмагатися з будь-якою визнаною красунею з вищого світу» [2, с. 197]. Шлюб часто перетворюється на «...банальне співіснування під одним дахом двох чужих людей» [2, с. 203].

З давніх–давен було вироблено формально соціально прийнятні способи співжиття, котрі давали можливість розв'язувати особисті проблеми: «Можна взяти Анну до себе. Про людське око вона могла б замикатися у нього як економка або гувернантка його дітей» [2, с. 204].

У шлюбі традиційного суспільства особисті, емоційні відносини нерозривно пов'язані з майновими та іншими соціальними інтересами, котрі підтримують зовнішні форми шлюбу навіть тоді, коли подружжя практично перестало існувати: «У нас із нею не такі стосунки, щоб їздити кудись разом. Маємо щось на кшталт мирної ділової угоди. Дробити маєтки і власність наразі нікому не вигідно» [2, с. 206].

У перерахунку того, чого головний герой був позбавлений у шлюбі, виражено ті блага, для отримання яких шлюб і придуманий, принаймні як ідея: «...бракує готовності рахуватися з його потребами, впевненості в тому, що його люблять, щирих стосунків, можливості бути собою» [2, с. 207].

Соціальне середовище формує людину, визначає її особисту культуру, котра є однією з передумов реалізації її гендерної природи у відповідних ролях і функціях: «...нервова худорлявість робить цю жінку витончено аристократичною. Щоб так виглядати і так поводитися, треба народитися та вирости у шляхетній родині. Такого не навчишся – це мусить бути у крові» [2, с. 206].

Одним із способів забезпечення дотримання прийнятих у суспільстві норм, правил та умовностей був фіктивний шлюб для того, щоб приховати позашлюбну вагітність: «Та не переживайте ви так, – по–своєму потрактував поведінку Анни її фіктивний чоловік. – Сусіди нічого не знають, а мені байдуже» [2, с. 209].

Наслідком фіктивного шлюбу стає фактична самотність, адже реально не існує соціальної форми, у якій людина могла б себе реалізувати у сім'ї та суспільстві.

Розмежування чоловічого і жіночого начал в історії філософії розглядається як одна із засадничих бінарних опозицій: «Розум наділяється позитивними характеристиками, носієм яких виступає чоловіче начало (духовність, свідомість, раціональність, активність, зовнішнє), а тіло пов'язується із набором негативних характеристик, представлених жіночим началом (чуттєвість, несвідоме, ірраціональність, пасивність, внутрішнє). Логіка бінарних опозицій, у яких чоловіче виступає суб'єктом, а жіноче – об'єктом, являє собою концептуальну основу патріархатної метафізики...» [5].

Філософія постмодерну рішуче розірвала з цією традицією. «Патріархатна метафізика» оперувала бінарними опозиціями, котрі на найвищому рівні дискурсу були розроблені структуралістами. Як відомо, одним з вихідних компонентів філософії постмодерну став постструктуралізм, котрий як течія сформувався у 60-их роках ХХ ст. Подолання «патріархатної метафізики» позначило закономірний філософський еквівалент гендерних трансформацій у сучасних розвинених суспільствах. Постмодерн категорично не приймає спрощених та вихолощених моделей на зразок «бінарних опозицій», виплеканих структуралізмом: «Сучасна гендерна палітра сучасних суспільств «великої сімки» та Європейського Союзу охоплює весь спектр психофізіологічних проявів людської індивідуальності, котрий аж ніяк не піддається спрощеній схематизації [5].

Стамбульська конвенція оперує категоріями гендеру, гендерної орієнтації та гендерної функції. Гендер, як зазначено у Конвенції, – соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків [4].

Ми розглядаємо роман «Мелодія кави у тональності кардамону» як твір постмодерної літератури, стилізований під літературу доби романтизму. Отже, здійснювали його філософський аналіз із застосуванням концепції та підходів, властивих сучасній соціальній філософії. Звідси наше звернення до переосмислення феноменів «чоловічого» та «жіночого» у філософії та юриспруденції. Сучасний читач, як би не намагався, не зможе знайти у цьому романі автентичні сенси романтичної літератури.

По-перше, вони не були імплементовані самою авторкою.

По-друге, сучасний читач їх просто не побачив би, оскільки у нього зовсім інші конотації та семантичні ряди. Ставлення до таких атирибутивних для романтичної літератури образів як смерть об'єкта закоханості, «пророча» деталь характеризується контекстом романтизму. Постмодерн послуговується іншими моделями переживання людських почуттів чи емоцій. Він не розглядає почуття окремо від предмета, на який воно спрямоване чи яким викликане. У цьому постмодерн послуговується феноменологічною парадигмою, розглядаючи людські почуття як феномени. З втратою предмета пов'язані з ним почуття рефлексуються в його екзистенційних межах.

А стосунки між людьми у постмодерні описуються не стільки у категоріях емпатії, скільки як форма комунікації.

Заслугує на визнання майстерність авторки, котрій вдалося так вправно стилізувати постмодерний роман під романтизм.

Які ж ідеї, зокрема у гендерному аспекті, порушеному у пропонованій статті, пропагує цей роман?

По-перше, автономність людської особистості щодо соціальних обставин її життя.

По-друге, переконаність та конечні можливості досягнення людського щастя не тільки у формі переживань, але як і факту соціально-побутової реальності.

По-третє, обстоюється здатність людини під дією почуттів деформувати соціальні структури, котрі перешкоджають їх реалізації. Людина під впливом почуттів змінює обставини, а не пристосовує свою свідомість до обставин, покоряючись їм: «Сучасна феміністична філософія визнає жінку як активний суб'єкт пізнання, волі й дії і представляє жіноче бачення дійсності. Характерною рисою постмодерністської течії феміністичної філософії є відмова від бінарних опозицій і визнання рівного права на існування різноманітних гендерних ідентичностей» [5].

Висновки. Роман Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону» став знаковим явищем української культури і позначив важливий етап гендерних трансформацій сучасного українського суспільства. Постмодерний за своєю природою і стилізований під літературу романтизму, він втілює ряд засадничих соціально-філософських ідей у сфері гендерної проблематики, форма вираження яких виявилася прийнятною для широкого загалу. Автономія людської індивідуальності, котра передбачає неповторний набір її гендерних ролей та функцій, стала центральною ідеєю роману. Людське щастя визначено як соціальна реальність, трансформована під дією людських почуттів. Переживання емоцій розкривається у зв'язку з об'єктом, на який вони спрямовані або яким викликані.

Українське суспільство потребує таких форм ідеологічної та правової пропаганди, котрі б апелювали до його культурних, художніх, літературних та побутових традицій.

Імплементация ратифікованої Україною Стамбульської конвенції потребує опертя на масову культуру. Одним з найуспішніших творів є роман Н. Гурницької та його екранізація. Подальшими напрямками дослідження, порушеної у пропонованій статті проблеми, можуть бути філософське осмислення інших творів сучасних українських письменників гендерної проблематики та поглиблення теоретичної характеристики художньої літератури як форми суспільної свідомості.

Література:

1. Агеєва В. *Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму*. Київ: Факт, 2008. 359 с.
2. Гурницька Н. *Мелодія кави в тональності кардамону*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2023, 512 с.
3. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української гендерної міфології, в: Забужко О. *Хроніки від Фортінбраса*. Київ: Факт, 2009. С. 152–191.
4. *Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами* (Стамбульська конвенція). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
5. Курченко Л. *Гендерна проблематика у західній філософській традиції: від Аристотеля до сьогодення*. Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a4e995d5-cc96-4f30-b601-4baa9b97893e/content>
6. Павличко С. *Фемінізм / упор. В. Агеєвої*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.
7. Павлусів Н. *Філософсько-правові погляди західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст.*: дис. к.філос.н. Київ, 2010. 225 с.
8. Савчук Б. *Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.)*. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 1999. 280 с.
9. Семків Р. Та, що вбиває: жінка-агентка як образ художньої літератури XIX–XX ст., в: *Інша оптика: гендерні виклики сучасності*: зб. наук. пр. / Упор. Віра Агеєва, Тамара Марценюк. К.: Смолоскип, 2019. С. 29–39.